

Foto: Johan Arnt Nesgård/Trønder-Avisa, 2005

SPELET OM HEILAG OLAV – ALLE SPELS MOR?

Av Roar Tromsdal, dosent emeritus ved Nord universitet

INNHold

SPELET OM HEILAG OLAV – ALLE SPELS MOR?	1
Hvor kommer uttrykket «Alle spels mor» fra?	2
«Slektstevnet» på Sul	3
Hva er statusen for «alle spels mor» i 2021?	4
Publikumsbesøk <i>Spelet om Heilag Olav</i> 1980–1992	4
Publikumsbesøk <i>Spelet om Heilag Olav</i> 1992–2019	4
Publikumsbesøk <i>Elden</i> 1994–2019	5
Utviklingen av andre spel i Norge	6
Bekymringsmelding	9
Myter om <i>Spelets</i> manglende aktualitet	9
Mennesker i brytningstid	11
Religionsvalg	11
Menneskeverd	11
Småkonger mot sentralmakt	11
Krig versus pasifisme	12
Uinteressante kvinneskikkelser?	12
Quo vadis, Alle spels mor?	14
Ny avtale mellom Stiklestad Nasjonale Kultursenter og Verdal kommune	14
Nytt <i>Stiklestadspel</i> ?	17
Alle spels mors framtid	17

SPELET OM HEILAG OLAV – ALLE SPELS MOR?

I denne artikkelen belyses hvilken betydning Spelet om Heilag Olav har hatt for Spel-Norge opp gjennom de snart 70 år det har vært spel på Stiklestad, og hvilke lærdommer en kan trekke av dette fenomenet. Tittelen på artikkelen er satt av redaksjonen, inklusiv spørsmålsteget. Spørsmålsteget inviterer til også å reflektere over hvilken posisjon Spelet om Heilag Olav har i dag – og om mangeårig regissør for Spelet, Otto Homlung, har rett i sin spådom fra mer enn 30 år tilbake: «Spelet skal fortsette til evig tid.»

Mange er de lokale spelgründere som har valfartet til Verdal og Stiklestad fra store deler av landet for å lære om hvordan slike friluftsspel bør produseres, organiseres og budsjetteres, og hvordan frivillige kan rekrutteres og motiveres år på år på år. Påstanden om at *Spelet* – som det kalles i dagligtale blant 'insidere' – har morskap til mange av de spel som spilles i Norge, trenger ikke noe spørsmålsteget etter seg. En mor er mor så lenge barna lever, også selv om mange av barna etter hvert har vokst seg store, og mor begynner å dra på årene og er småpreget av slitasje i enkelte ledd.

Men før diagnosen for «alle spels mor» stilles, kan det være artig å finne hvem som har farskap til uttrykket.

Hvor kommer uttrykket «Alle spels mor» fra?

Ved graving og googling i avisene på Nasjonalbibliotekets nettsider dukker uttrykket første gang opp 22.7.1995 i Adresseavisen/Uke-Adressa i artikkelen «Slektstevnet som ble teaterhistorie» av Levin Nestvold jr.:

«ALLE SPELS MOR».

Ingen andre kan sammenligne seg med «Spelet om Heilag Olav». Såvel Peer Gynt-spillet ved Gålåvatnet i Gudbrandsdalen som slottsoperaen «Lucie» Steinvikholmen er barn av Stiklestad-spelet.

Men når avisartikkelforfatteren oppringes og blir bedt om å bekrefte farskapet, benekter han det blankt: «Nei. Det uttrykket har jeg nok fått fra Yngve Kvistad». Tror han. Men også Kvistad, som i 1995 var vel etablert som journalist i VG, er blankt avvisende når *han* blir oppringt og konfrontert med farskapsansvaret. «Det må ha vært Otto Homlung som skapte det, det ligner hans måte i snakke i bilder på – ring ham.»

Og Otto, som har regissert elleve versjoner av *Spelet om Heilag Olav* i tre perioder (1972–76, 1984-87, 1992-93) får dermed telefon nummer tre. Han humrer over farskapsbeskyldningen fra Kvistad – men heller ikke han vil bekrefte at han er opphav til uttrykket. Han godtar til nød at han *kan* ha funnet på det. Så da får det bli konklusjonen – at Otto Homlung utpekes som sannsynlig far til det stadig tilbakevendende uttrykket «Alle spels mor».

Men *når* oppsto det? I søkingen etter uttrykkets opphav, dukker det også et lignende uttrykk opp – «Alle krigers mor». Opphav til dette uttrykket ser ut til å være en langt mer beryktet person enn d’herrer Nestvold, Kvistad og Homlung – diktatoren Saddam Hussein. I Arbeiderbladet 11. januar 1991, rett før Gulfkrigen startet, er Hussein gjengitt slik i en bulletin fra det irakske Forsvarsdepartementets avis al-Quadissya:

Irak har godtatt et oppgjør og har holdt en beundringsverdig fast kurs i møtet med de forræderske amerikanske og vestlige kreftene, samt fullført alle forberedelser til å utkjempes det avgjørende slaget, «alle krigers mor».

Kanskje har den mer fredsæle Otto latt seg inspirere av krigerske Saddam og har overført uttrykket til en billedgjøring av Spelets betydning for norske spel og norsk kultur? Nåja, fredsæl ... det var lite fredsælhet over hans takketale foran 6 500 publikummere etter å ha blitt tildelt Stiklestadprisen i 1988:

Mot slutten av en sommer som har gitt oss så mye vondt og destruktivt i mediabildet og hvor hver eneste hendelse dessverre forteller at i det samfunn hvor noen av våre politikere, med stadig større tilslutning, svikter det positivt byggende kulturarbeid og lar historieløshet og markedskrefter herje vilt, så får vi et samfunn i normløshet og oppløsning. Som en lysende kontrast til de holdningsløse svik både våre foresatte og vi selv utøver i 80-årenes normløshet er det en stor glede å se at en av de viktigste og mest positive kulturløft i vårt land i tidlig etterkrigstid, Stiklestadspelet fra 1954, fortsatt består og vokser i kvalitet og oppslutning fra år til år.

/.../ Jeg har sett at kjernene i en nasjonal kultur kan ligge i et bygdesamfunn som Verdal. At alle norskdomsidealer, som gjør oss til en kulturnasjon, alle er samlet i Stiklestadspelet.

Skytset mot markedskreftene kunne gått rett inn i stortingsvalgkampen i 2021. Og framhevingen av verdiene som er innbygd i Stiklestadspelet, er fortsatt like viktig å ta vare på og videreutvikle, selv om besøkstallene har gått kraftig ned det siste tiåret. Ja, kanskje nettopp derfor er det viktig å analysere Spelets betydning for Spel-Norge og kulturnasjonen Norge.

Men før det – enda en liten avstikker, nå til et mye brukt uttrykk knyttet til opprinnelsen til *Spelet om Heilag Olav*.

«Slektstevnet» på Sul

Den nevnte artikkelen i Adresseavisen fra 1995, «Slektstevnet som ble teaterhistorie», bygger på en omsegripende oppfatning som har blitt stående som en 'sannhet' – at *Spelet om Heilag Olav* i utgangspunktet kun var tenkt som et beskjedent arrangement for Sul-slekta på hjemgården.

Denne oppfatningen reduserer det visjonære utsynet hos initiativtakeren til Spelet, lensmann Jon Suul. Allerede i 1945 ba Jon Suul Olav Gullvåg skrive et historisk tablå om hendingene som Snorre skildrer om Olav Haraldssons natterast på Sul et par dager før slaget på Stiklestad. Tanken var å framføre det på et *grensestemne* på hjemgården for å feire et tusenårig samkvem med broderfolket i Jämtland, sannsynligvis også inspirert av det allerede etablerte Arnljot-spelen i Frösön. I takkebrevet Jon Sul sendte 16. juni 1949 til Gullvåg da han mottok første manusutkast av «Natterast på Sul», skriver han at han planlegger å få stykket framført på slektsgården i Sul «for kronprinsen og ellers mykje bra folk frå Trøndelag og Jamtland». ¹ Ikke mye preg av et beskjedent slektstemne i denne ambisiøse programerklæringen.

Etter hvert som planene utviklet seg, slik gode ideer gjerne gjør, så Suul at manuset og ideen bar i seg enda større perspektiv. Ambisjoner og visjoner ble utvidet og knyttet Olsok og Stiklestad. Vel, han så det ikke alene, men godt hjulpet av vennen og sambygdingen Bernt Karlgård, som var kontorsjef ved Statens Kornforretning i Oslo og som er den andre pioneren bak «alle spels mor». Karlgård skriver i sin «minnebok» etter 10-årsjubileet i 1963:

Da jeg hadde studert det ferdige manuskriptet nøyere [i 1951], slo det meg at vi her hadde med et arbeid som fortjente å danne grunnlaget for en større begivenhet enn et grensestemne i en liten fjellbygd. Dette historiske skuespill belyste tanker og problemer i en viktig tidsepoke, det behandlet religiøse, nasjonale og politiske problemer, det bygget på etiske prinsipper. Kanskje kunne en dyktig instruktør med fagskuespillere i de viktigste roller og med noen endringer i manuskriptet skape det om til et festspill knyttet til Olsok? Kanskje kunne det da flyttes til Stiklestad hvor en hadde pass for friluftspill?

Da Suul og jeg neste gang hadde vårt møte om forberedelsene til grensestemnet, brakte jeg disse tankene fram. Jeg så min venn bli sittende

ganske stille og tankefull en stund. Det foregikk ganske tydelig en indre kamp hos ham. En kamp mellom det å oppgi den opprinnelige ide – det å skape noe som var bundet til barndomsstedet og med tradisjoner derfra – mot noe hvor dette ble redusert til noe uvesentlig.²

Sammen utviklet de ambisjonene til den visjonen som ble presentert i brevet Jon Suul sendte Kyrkje- og undervisningsdepartementet, Kulturavdelinga, 2. mai 1953 da de søkte om en garanti på kr. 10 000 til «Føre slaget», som stykket nå var omdøpt til:

Tiltaket med dette festspelet er eit steg fram i arbeidet for å gjera Stiklestad til eit nasjonalt og religionshistorisk kultursentrum.

En visjon som materialiserte seg fysisk nesten 40 år senere gjennom byggingen av Stiklestad Nasjonale Kulturhus, som det het fra starten. Et kulturhus som aldri hadde blitt realisert uten den posisjonen som *Natterast på Sul/Føre slaget/Stiklestad/Spelet om Heilag Olav* (fra 1961) fikk som «alle spels mor» og som er sett av mer enn 800 000 tilskuere siden 1954.

Men nå tilbake til utgangspunktet:

Hva er statusen for «alle spels mor» i 2021?

Først en oversikt over publikumsutviklingen for *Spelet om Heilag Olav* fra 1980 til 2019.³

Publikumsbesøk *Spelet om Heilag Olav* 1980–1992⁴

(Tre forestillinger i 1980–1990. Fire forestillinger i 1991 og 1992)

År	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Publikum	16958	12835	10853	14210	9649	11501	12852	9734	13066	13349	14754	18648
+ gen.prøve									609	423	709	711
Sum	16.958	12.835	10.853	14.210	9.649	11.501	12.852	9.734	13.675	13.772	15.463	19.359
År	1992											
Publikum	15558											
+ gen.prøve	582											
Sum	16.140											

Publikumsbesøk *Spelet om Heilag Olav* 1992–2019⁵

(Fire forestillinger alle år, med unntak av 1997 og 2000, da det var fem forestillinger. I 2013–15 var det nattforestillinger. Tallene er avrundet og inkluderer generalprøve og fribilletter.)

År	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Publikum	20.000	16.800	18.000	22.000	16.000	21.000	16.000	15.600	20.600	20.500	20.000
År	2003										
Publikum	21.800	22.200	22.200	19.600	20.100	15.100	14.500	17.100	14.500	14.500	18.700
År	2014										
Publikum	18400	16000	14200	14100	11000	10000					

Det har vært mange gode år publikumsmessig, og de beste har vært når det har vært et eller annet jubileum – i 1963, 1980, 1992, 1995, 2004, 2005.

Men det kan se ut til at 1991 er det best besøkte året noensinne. 1991 var ikke et jubileumsår, og de som var sentrale i speladministrasjonen den gangen, har ingen forklaring på hvorfor det kom så mange akkurat dette året. Det eneste spesielle som skjedde var at kulturminister Åse Kleveland la ned grunnsteinen 28. juli – og at det for første gang ble spilt fire forestillinger.

I 1991 ble det ifølge kulturkontoret i Verdal kommune solgt 19.359 billetter, inklusive 711 på generalprøven, dvs. 18.648 solgte billetter på fire forestillinger. I tillegg kommer gjester, fribilletter, deltagerbilletter o.a. Dette kan utgjøre flere tusen.

Det er vanskelig å sammenligne besøkstallene i årene før og etter 1992/93 fordi billettstatistikken er ført på forskjellig måte av kulturkontoret og SNK. Når en sammenholder besøkstallene fra 1980 til 2013, må en ta hensyn til at kulturkontorets billettoversikt fra 1980–1992 inkluderer kun solgte billetter (fra 1988 ble det også solgt billetter til generalprøven som er med i kulturkontorets oversikt), mens Stiklestad Nasjonale Kultursenters billettstatistikk i perioden 1992 til 2019 viser et cirka-antall publikummere som også inkluderer gjester, fribilletter og sponsorenes ansattebilletter på generalprøven. En må derfor legge litt skjønn i en slik sammenligning.

1992 er det eneste året det er besøkstall i begge statistikkene. Tallene viser at det anslagsvis har vært ca. 4.400 ikke-betalende dette året. Bruker en samme forholdsmessige antall ikke-betalende for 1991, var det nesten 24.000 publikummere totalt i 1991. Men dette er selvsagt umulig å vite eksakt.

Det mest interessante ut fra temaet i denne artikkelen, er nedgangen i publikumstall fra 16 000 i 2015 til 10 000 i 2019, altså nesten en halvering (Spelet ble ikke satt opp i 2020 og 2021 pga. pandemien). Og når en trekker fra generalprøvepublikum og fribilletter, er nok antall betalende tilskuere i 2019 sannsynligvis under 8 000.

Det er derfor interessant å gjøre en sammenligning med *Elden* på Røros og med utviklingen for øvrig i Spel-Norge.

Publikumsbesøk *Elden* 1994–2019⁶

(*Elden* ble spilt stort sett annenhvert år mellom 1994 og 2007, og etter 2007 hvert år fram til 2021 (unntatt koronaåret 2020).

År											
Publikum			1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
			2.831		4.800		3.315		4.431	4.458	
År	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Publikum	5.858		5.536		7.537	5.967	7.433	8.784	8.820	8.650	9.061
År	2014	2015	2016	2017	2018	2019					
Publikum	9.772	11.033	12.420	10.802	12.124	12.224					

Med andre ord en motsatt trend sammenlignet med *Spelet om Heilag Olav*. *Eldens* publikumsoversikt er konkrete billetter solgt (inkl. ca. 250 på generalprøven). Det er derfor vanskelig å sammenligne nøyaktig med *Spelet om Heilag Olavs* besøkstall, som inkluderer et mye høyere antall publikummere på generalprøven og mange hundre fribilletter.

Ett faktum er likevel tydelig. I årene omkring 2015 har de to spelene omtrent like publikumstall, men i 2018 og 2019 er det helt klart at *Elden* er best besøkt av de to. Så vidt vites, er det bare *Peer Gynt* på Gålå som overgår disse to her til lands med sine over 20 000 publikummere årlig. Men mens besøkstallene er falt dramatisk for *Spelet om Heilag Olav*, er altså besøkstallene for de to andre store klart oppadgående.

Og hva er statusen for *Spelet* sammenlignet med utviklingen i Spel-Norge for øvrig?

Utviklingen av andre spel i Norge

Hva som faller inn under begrepet *spel* kan diskuteres i det vide og brede; i denne artikkelen er definisjonen i spelhandboka.no lagt til grunn.

Ser en på utviklingen av spel generelt i Norge, viser landsoversikten i spelhandboka.no at spelinteressen i hvert fall ikke er blitt mindre: De siste årene fram til pandemien i 2020 har det blitt produsert omlag 80 spel hvert år. Variasjonene i tema og tidsepoker er stor, som de to tabellene nedenfor fra 2019 viser:

88 produksjoner fordelt på tidsepokeinndelingen i spelhandboka.no

Oversikten over de 88 spelene viser at spelgenren står sterkt i Norge og at den er i stadig utvikling.

Uspesifisert ⁷	800–1200	12–1600	1600–1905	1905–1939	1939–1945	1945–1980
9	16	7	22	16	4	14

Spel med handling fra tidsperioden 1600–1905 er mest dominerende, selv om også perioden 800–1200 fortsatt er godt representert på spelstatistikken, med like mange spel som perioden 1905–1939.

Spelkalender 2019 – hentet fra spelhandboka.no

88 PRODUKSJONER	TIDSEPOKE	FYLKE
Det store Julespelet	1810	Rogaland
Det lyser i stille grender	Vandreteater – fra middelalder til i dag	Hedmark
Sarah	997	Sør-Trøndelag
Kongens Portal	1905–1939	Nord-Trøndelag
En Hamarkrønike	1500-tallet	Hedmark
Syndenes natt	1900-tallet	Sør-Trøndelag
Jernskjegg	1500-tallet	Vestfold
Teatervandring gjennom Larviks historie	Uspesifisert tid	Vestfold
Før slaget - RAGNE	1022	Akershus
Kylåpeli - Landsbyspel	1600-tallet	Troms
Dramatisert byvandring i Bodø	Uspesifisert tid	Nordland
Bel Horizon	Uspesifisert tid	Østfold

Til Krigens Slutt	1718	Akershus
Ormstunge - En råneopera	Nåtid	Nord-Trøndelag
Operasjon Oleander - Muldvarpen	1939–45	Nord-Trøndelag
Den gode hensigt	1812	Vestfold
Temmeret skær frem	1905–1939	Hedmark
Spelet i Kvernes stavkirke	1900-tallet	Møre og Romsdal
Østkantspellet - Neste Kamp	1979	Oslo
Klemetspelet	1900-tallet	Nordland
Pe-Torsa	1950-tallet	Nord-Trøndelag
Veresspelet Grensefolk	1800 (starten)	Nord-Trøndelag
Riddarspranget	1200–1600	Oppland
Bærumsspillene - Kampen om Wøyengutta	1950-tallet	Akershus
Kong Arthurspelet	Nåtid/spelparodi	Møre og Romsdal
Katharina av Maridalen	1870	Oslo
Anna i ødemarka	1950-tallet	Hedmark
Peer Gynt på Gålå	17–1800-tallet	Oppland
Menn av malm, jenter av jern	1808	Akershus
Presteenkene går igjen	17–1800-tallet	Akershus
Soga om Traaenskatten	1000-tallet	Buskerud
Steigen sagaspill	Vikingtid	Nordland
Kongebryllupet – et teaterkonsept med vielse og bryllupsgilde.	1018	Nord-Trøndelag
Kongebryllupet – et teaterkonsept med vielse og bryllupsgilde.	1018	Østfold
Draumefangaren	Uspesifisert	Oppland
Toråsspelet	1940	Vestfold
Spelet om Heilag Olav	1030	Nord-Trøndelag
Grisk og Gru	1970-tallet	Sør-Trøndelag
Marispelet ved Rjukanfossen	1600–1900	Telemark
Elden	1718–1719	Sør-Trøndelag
Om disse steinane tala	1970-tallet	Hedmark
Spelet i Wesselgården	Nåtid	Sør-Trøndelag
Ørnerovet	1932	Nord-Trøndelag
Olav Den Heldige - BORG	1000-tallet/sammenlignet med i dag	Østfold
Minispel med sverdslag	Vikingtid	Telemark
Bjørnørfolket	1913	Sør-Trøndelag
Vandrespill - Åsta Holths diktersti	1945–80	Hedmark
Spillet om innvandrerne	1600-tallet	Hedmark
Fru Guri av Edøy	1190-tallet	Møre og Romsdal
Fyret	1905–1939	Østfold
Kaperspillet	1808	Vest-Agder
Herøyspelet	Vikingtid	Møre og Romsdal
Bullspillet	Slutten av 1800-tallet	Hedmark
Oscarsborg i kamp	1940	Akershus
Ut, sa bonden! Skauen æ vår	16–1700-tallet	Oslo
Årringer i stein	Siste 700 år, Vandreteater	Oslo
Spelet om Olavsgildet	1300-tallet	Hordaland
Ragnhilds drøm	999	Nordland
Gull og Gråstein	1900-tallet (første tiårene)	Akershus
Elskhug & Eksis	17. mai 1895	Sogn og Fjordane
Årringer	1905–1939	Hedmark
Rui-spelet	1950-tallet	Telemark
Kristin Lavransdatter	1300-tallet	Oppland

Kinnaspelet 2019	1500-tallet (og 900-tallet)	Sogn og Fjordane
Titranspelet 2019	1899	Sør-Trøndelag
Soot spelet	1600–1900	Østfold
Rastarkalvspelet	955	Møre og Romsdal
Giskespelet	1030	Møre og Romsdal
Lady Arbuthnott	1860-tallet	Møre og Romsdal
Teatral byvandring - Haugesund i krig	1939–45	Rogaland
Julussaspelet BRYTER OG STRANT - Julussa mai 1927	1920-tallet	Hedmark
Se min ild	1945–1980	Hedmark
Jensvukknatt	1905–1939	Nord-Trøndelag
Huldra på Helgøya	Uspesifisert	Hedmark
Dragseidspelet	997	Sogn og Fjordane
Mostraspelet - I slik ei natt	1024	Hordaland
Martin Kvennavika	1905–1939	Nord-Trøndelag
Meierislaget 1933	1933	Telemark
Dønnesrosen	Uspesifisert	Nordland
Forelska i Frysja	Uspesifisert	Oslo
Rød Tråd	1913–14	Hedmark
Arbesdaer	1888	Hedmark
Albert og Leonie	1905–1914	Hordaland
Odølinger i bere tier	1945–1980	Hedmark
Doblougjentene - en fabrikkhistorie fra Høland	1950-tallet	Akershus
Birkebeinerspelet 2019	1206	Hedmark
3-scener - et historisk vandreteater	1939–1945	Vestfold
Karolinerspelet i Tydal	1718–19	Sør-Trøndelag

Fordeling fylkesvis

Fordelingen etter fylkene slik de var inndelt før 2018, var slik (med det selvsagte forbehold at det ikke er noen garanti for at alle spel i alle fylker er registrert):

Hedmark	16
Nord-Trøndelag	10
Sør-Trøndelag	8
Akershus	8
Møre og Romsdal	7
Nordland	6
Oslo	5
Østfold	5
Vestfold	5
Oppland	4
Telemark	4
Hordaland	3
Sogn og Fjordane	3
Rogaland	2
Vest-Agder	1
Buskerud	1
SUM	88

Det er flere fylker som ikke er registrert med spel. Dette betyr nok ikke at det ikke ble produsert spel, men at ikke alle har registrert spelet sitt i spelhandboka.no.

Det er også interessant å se på variasjonene fra fylke til fylke: Hedmark troner øverst, selv med sine knappe 200 000 innbyggere i 2019 ble det produsert 16 spel i 2019 (altså før sammenslåingen med Oppland).

Trøndelag (sammenslått i 2018 hadde ca. 465 000 innbyggere i 2019, mer enn dobbelt så mange som Hedmark) produserte 18 spel i 2019, fordelt med 10 på tidligere Nord-Trøndelag (ca. 138 000 innbyggere 1.1.2018) og 8 på Sør-Trøndelag (ca. 321 000 innbyggere 1.1.2018).

Bekymringsmelding

Det er når en sammenligner utviklingen i besøkstall for *Spelet om Heilag Olav, Elden* og *Peer Gynt*, og ser den solide utviklingen for spel i Norge at det er betimelig med spørsmålstegnet i artikkelens tittel. Eller mer brutalt stilt: Er «alle spels mor» fortsatt liv laga?

De siste årene har mange begynt å stille bekymringssspørsmål om *Spelets framtid*, både teaterkritikere, publikumsgjengangere – og selvsagt også svorne spelentusiaster:

1. Er *Spelet* i ferd med å forvitne – og hva er i tilfelle årsakene til det?
2. Er *Spelet* i ferd med å gå ut på dato – i form, innhold, språk?
3. Er *Spelet* uaktuelt i vår tid?

Spørsmålene ovenfor er betimelige og viktige. Samtidig bygger flere av de kritiske røstene på oppfatninger som virker å ha 'satt seg' som *sannheter* om *Spelets* innhold og form. Dette kan kalles *myter*, som blir kommentert nedenfor i svarene på de tre spørsmålene.

Myter om *Spelets* manglende aktualitet

For å begynne med det siste spørsmålet: Er *Spelet* uaktuelt i vår tid?

Rett nok kan det gjøres mye med *Spelets form*, både med dramaturgisk bearbeiding, språk og formspråk (realismegrad, stilisering, utforskning av nye visuelle grep og scenografiske element som de store ulvetennene og de enorme hendene i 2019):

Spelet om Heilag Olav i 2019. Foto: Marius Langfjord/Trønder-Avisa

Men at *innholdet* er utdatert og uaktuelt i vår tid er både historieløst og løsrevet fra vår samtidsvirkelighet. Følgende tema taler for seg selv som motbevis for den påståtte utdatertheten, her konkretisert også gjennom replikker fra *Spelet*:

Intrigen og hovedkonflikten: En brutal konge som har vært jaget fra landet, prøver å ta tilbake kongemakten, men møter massiv motstand fra mange småkonger. Det brygger opp til et avgjørende slag mellom kongen og småkongene når vi møter en familie på gården Sul som skal ta stilling til hvem de skal støtte. Innvevd i denne konflikten er at ekteparet holder skjult en forbrytelse: husfrue Gudrid har latt sitt vanskapte, nyfødte barn bli satt ut i skogen for å dø. Dette har skjedd omtrent samtidig med at Gudrids husbond Torgeir Flekk har vært på Frostatinget og vedtatt den nye Kristenretten, en humaniserende lov som forbyr å bære vanskapte barn ut i skogen for å dø. Ektefellenes bitre oppgjør om den grufulle utsettingen av spedbarnet forsterker den allerede dramatiske konflikten ektefellene imellom; Gudrid vil gå *mot* kong Olav, Torgeir vil gå *med* ham. Gjennom denne ekteskapskonflikten på individplan belyses de samme eksistensielle konfliktene på makronivå, der løsningene skal komme til å bli retningsgivende for samfunnsutviklingen i landet i tusen år. Eller som Gullvåg skriver i sangen «Etter slaget»:

«Kongen stupte på Stiklestad, men landet gjorde han fritt. Sola glar bak Hermanns-snas, og landet er mitt og ditt.»

Uaktuelt for vår tid?

Mennesker i brytningstid

Spelet handler om mennesker i en brytningstid; menneskene står i eksistensielle valg når det gjelder egen religiøs tilhørighet med de mange verdivalg dette representerer, og når det gjelder hvilken verdslig makt de skal støtte. Menneskene lever med en krig hengende rett over hodet. *Spelet om Heilag Olav* er slik et drama med dimensjoner som i en gresk tragedie. Og med likheter fra middelalderens Mirakelspill, noen sier også at det er beslektet med Mysteriespill.

Uaktuelt for vår tid?

Religionsvalg

Religion og tro har vært viktig for menneskene til alle tider. I 1030 betød religiøs tro mye for hvordan de skulle te seg overfor hverandre og, og dette preget sed og skikk og lov og rett. For en sårbar sjel som Gudrun, datter på gården Sul, ble dette valget ekstra vanskelig. Det er Gudruns sårbarhet og fortvilelse over barnet som er satt ut, og over at guden hun har trodd på ikke lenger er 'den rette', som får kongen til å stige ned fra sin høye hest og trøste henne:

«Var ikkje Balder ein god Gud?» spør Gudrun. «Jo, barnet mitt, Balder var god, men Gud er enno betre», svarer Kongen.

Selv om vi i Norge i vår tid har et mindre nært forhold til religion og dens betydning for menneskenes liv, skal en ikke gå langt ut i verden før en møter samme søken etter religiøse svar som hos Gudrun. Med andre ord kan en også i dette tilfelle spørre:

Uaktuelt for vår tid?

Menneskeverd

Stykket tar opp barnets kår i verden. Kongen spør Gudrid: «Og så bar de barnet ut?»

Trellkvinna Grima svarer: «Ja, og det døydde med det same, for det var ille kaldt.»

Uaktuelt i vår tid?

Småkonger mot sentralmakt

I altfor mange land i vår verden kjempes det ulike stammekriger mellom lokale 'småkonger' og krefter som vil være 'overkonger'. I *Spelet* er dette konkretisert i denne replikken:

«Eg går ikkje mot kongen, same kva de seier», sier Torgeir Flekk til de som vil ha ham med på bondehærens side.

Uaktuelt for vår samtid?

Krig versus pasifisme

Torgeir Flekks far Gammal-Jostein har følgende fredssyn som kommentar til Torgeir Kvistad, som vil ha med Torgeir Flekk til å drepe Olav Haraldsson:

Kva tid skal dette halde opp?

Folk samlar seg, og så slæst dei.

Og så får dei ein ny herre.

Og så samlar dei seg, og så slæst dei.

Til dei får nok ein ny herre som seier det same:

Vi må samle oss! Og så slæst dei.

Kva tid skal det halda opp?

Jau, det skal eg seia dykk, godtfolk: Den dagen vi bønder og bumenn seier at vi har anna å gjera enn å slå kvarandre i hel.

Vi har hendene fulle med å mata folk og fe.

Og gjera det unalegare for kvarandre.

Uaktuelt for vår tid?

Uinteressante kvinneskikkelser?

Enkelte kritikere mener at kvinneskikkelsene er entydige og lite interessante og at de bare er illustrasjoner til mannssamfunnet. Dette stemmer dårlig med de tre viktigste kvinneskikkelsene:

Husfrua Gudrid, som rakrygget står opp mot husbonden og taler ham krystallklart midt imot når han vil gå *med* kongen:

«Ja, det veit no eg, at kjem kongen att, da blir det same kustusen med tvang og påbod og dreping for ingenting. Eg er einig med Kalv at den mannen må vi vera ferdig med. /.../ Du gjer deg ringare enn du er. Hadde du vore eit grand om deg, då kunne vi i dag ha sitje med ein gard midtbygds istaden for denne avkroken. /.../

Hildegunn Eggen som Gudrid, Sverre Bentzen som Torgeir Flekk i 1994.

Foto Roald Veimo

Trellkvinna Grima, som tro forsvarer av den gamle religionens verdier og seder og skikker når Gammal-Jostein og Tormod Kolbrunarskald framfører den hedenske «Grottesongen». Og hun er gårdens muntrasjonråd, som kommer med bittersøte kommentarer til et kjærestepars fyrige *bitsmid*⁸: «De burde gifta dykk de som ikkje kan sjå einannan utan å bitast.»

Olaug Helberg som Grima ca. 1975.

Foto: Morten Veimo

Barnet Gudrun, psykisk skadet, men som med sine barnlige undring får kongen til å åpne sin indre tvil: «Herre Konge, har du nokon gong kjent deg einsam og hjelpelaus?»

Eir Inderhaug som Gudrun, Paul-Ottar Haga som Olav Haraldsson ca. 2000

Foto: Roald Veimo

Uaktuelt for vår samtid?

Quo vadis, Alle spels mor?

Svarene på de tre bekymringsspørsmålene er det bare fremtiden som vet. Men at veien videre for «alle spels mor» er krevende, er ganske opplagt. Det er derfor gledelig å konstatere at to års ventetid etter koronapausen nå er over, og at det er bestemt at *Spelet om Heilag Olav* skal produseres av SNK i 2022, med samme kunstneriske team og frivillighetsapparat som før pausen. Og med en revidert avtale mellom SNK og Verdal kommune som kommenteres nedenfor:

Ny avtale mellom Stiklestad Nasjonale Kultursenter og Verdal kommune

Spelet eies av Verdal kommune, og ble fram til 1993 produsert av kommunen og et stort frivillighetsapparat. I 1994 inngikk Verdal kommune en avtale med Stiklestad Nasjonale Kultursenter (SNK) om at SNK skulle produsere *Spelet* sammen med det etablerte frivillighetsapparatet, noe som er gjort siden da. Høsten 2019 vedtok SNK, begrunnet i de sviktende besøkstallene og sin egen sviktende økonomi, at *Spelet* ikke skulle produseres i 2020. Dette skapte flere ramaskrik, fra de frivillige, fra publikum og også i Verdal kommune, som ikke var konsultert om beslutningen. En opphetet debatt fulgte. Denne debatten ble også innvevd i en stor konflikt mellom eierne av SNK A/S – Verdal kommune og Trøndelag fylkeskommune – om organiseringen av det konsoliderte museet i Innrøndelag, og om hvorvidt et spel kan være en del av porteføljen til et museum.

Den opphetede og lange debatten er nå avsluttet; kort fortalt med den konklusjon at SNK kan fortsette å produsere *Spelet* for Verdal kommune, men nå med en revidert avtale mellom SNK og Verdal kommune som ble signert 27.10.2021:

Avtale mellom Stiklestad Nasjonale Kultursenter (SNK) og Verdal kommune (VK) om bruk av manus og produksjon av Spelet om Heilag Olav (SHO)

Den reviderte avtalen forutsetter at avtalepartene må være omforent dersom *Spelet* ikke skal produseres et år: «Dersom det ikke skal være årlig oppføring av SHO må det være enighet mellom partene.»

Noen kommentarer til avtalen:

2 Rett til å bruke manus og være produsent.

Oppførelse av SHO skal skje på Stiklestad 29. juli hvert år og utover det med det antall forestillinger SNK finner hensiktsmessig. Dersom det ikke skal være årlig oppføring av SHO må det være enighet mellom partene.

Kommentar: Denne presiseringen vil forhindre gjentakelse av det skjedd høsten 2019, da SNK ensidig vedtok at *Spelet* ikke skulle settes opp året etter.

4 Manus

29. juli i 1954 var det urpremiere på Olav Gullvåg og Paul Okkenhaug sitt Olsokspel. Til urpremieren skrev Olav Gullvåg manuset *Føre slaget* (*Natterast på Sul*). Manuset ble senere utviklet av Gullvåg til Stiklestad i 1960 og i 1961 fikk det tittelen *Spelet om Heilag Olav*, og dette regnes som endelig manus.

SNKs direktør er teatersjef for SHO og har i forlengelsen av det ansvaret for SHO. Dette innebærer stort rom for kunstnerisk og produksjonsmessig frihet, i tråd med prinsippet om armlengdes avstand.

Dersom det vurderes å gjøre vesentlige rettelser, forandringer eller strykninger i manus skal SNK gå i dialog med VK, og vurdere om endringene er i tråd med åndsverket. Ved uenighet har VK avgjørelsesmyndighet.

SNK skal som produsent gjøre rammene for bruk av manus kjent for regissør og andre relevante aktører/samarbeidsparter.

Kommentar: Utformingen av dette punktet er nok gjort for å forebygge reaksjoner og motstand som mange av Spel-versjonene har møtt de to siste tiårene.

Men dette er et minefelt. Manuset har vært utviklet av alle regissører siden starten, ikke minst slutten av stykket, og endringene har blitt videreført av nye regissører. Å kalle manuset fra 1961 for «endelig manus» framstår derfor både som kuriøst og misvisende. Dessuten er det et stort MEN når det gjelder tolkningen av hva som er «vesentlige rettelser, forandringer eller strykninger». For en som har sett de ulike spelversjonene siden midt på 1960-tallet, trer det likevel fram et tydelig skille i begynnelsen av 2000-tallet. Etter den tid har endringer fått skje med stor frihet for regissørene. Om disse er Gullvågs/verkets «ånd» eller «i tråd med åndsverket», har vært gjenstand for mange og høylytte diskusjoner når endringene har blitt opplevd som et brudd med «spelets grunnverdier», Olav Gullvågs programerklæring i etterordet i 1954, s. 69:

Men mennesket er til alle tider m e n n e s k e. Det strider alltid med gammalt og nytt. /.../ Kan spelet gje ein tanke om vanskaner med å vera menneske på Heilag Olavs tid, og kan det syne noko av den underlege voksteren kongen, og menn som Tormod, var i dei siste dagane dei levde, då har eg vunni det eg ville med det.

Dette er Olav Gullvågs programerklæring i etterordet til *Føre slaget* i 1954, tanker som uttrykker hans grunnleggende intensjon med *Spelet*. Det er denne intensjonen som har festet seg som *Spelets* grunnverdi hos mange tusener frivillige og publikummere som har blitt grepet av *Spelet* gjennom mer enn 60 år, og som de mange tusener ønsker å gjenoppleve hvert år. Radikale grep i *Spelets* form og innhold aksepteres når de er i tråd med Gullvågs intensjoner med *Spelet*, det er når de grunnleggende intensjonene blir neglisjert eller tilsidesatt, at de store speldebattene kommer fordi mange føler at *Spelets* grunnverdier blir trampet på.⁹

Særlig vil det være ytterst krevende å håndheve tredje avsnitt i punkt 4: «Dersom det vurderes å gjøre vesentlige rettelser, forandringer eller strykninger i manus skal SNK gå i dialog med VK, og vurdere om endringene er i tråd med åndsverket. Ved uenighet har VK avgjørelsesmyndighet.»

Hvem skal 'passe på' om det om de vesentlige endringene er i tråd med åndsverket? Spelnemnda? Verdal kommune? Og i tilfelle Verdal kommune skal gjøre det, hvem i kommunen? Hvilken kompetanse har kommunen – til å vurdere dette vanskelige spørsmålet?

I fjerde avsnitt presiseres det at SNK skal gjøre dette kjent for «regissør og andre relevante aktører/samarbeidsparter». Her kan en se for seg noen hoderystende kommentarer når disse særsynte føringene blir presentert for regissøren. I beste fall vil føringene virke preventivt mot for radikale endringer i *Spelet*. I verste fall vil regissører ha seg frabedt slike kunstneriske føringene. Her kreves klok manøvrering fra alle parter.

For øvrig opplyste kommunedirektøren ved saksbehandlingen i kommunestyret 27.9.2021 at departementet anbefaler at det blir gjort en egen juridisk vurdering knyttet opp mot opphavsrettproblematikk og at dette arbeidet er igangsatt i samarbeid mellom SNK og VK. Disse vurderingene vil selvsagt bli interessante å vurdere opp mot dette punktet i avtalen.

8 Økonomi

VK utbetaler årlig et samlet driftstilskudd til SNK.

Etter denne avtalens opphør, uavhengig av årsak, reduseres det årlige driftstilskuddet fra VK til SNK med 40% av VKs samlede utbetalt driftstilskudd i 2021. Beløpet indeksreguleres lik den årlige generelle tilskuddsveksten SNK har mottatt fra VK fra og med 2022.

Kommentar: Ved kommunestyrebehandlingen av avtalen 27.9.2021 opplyste kommunedirektøren at SNK har fått avklaring fra departementet ang. spørsmålet om den nye avtalen vil ha noen konsekvenser for statens bidrag til SNK. Svaret fra departementet var ifølge kommunedirektøren at «avtalen ikke vil få potensielle ringvirkninger for tilskuddet til SNK i og med at tilskuddet gis til det konsoliderte museet og disponeres fritt innenfor rammene». Svaret fra departementet var kun pr. tlf. og finnes derfor ikke skriftlig.¹⁰

Det er altså et faktum at to av de tre tilskuddspartene til SNK i tilfelle avvikling av *Spelet* vil forholde seg ulikt til om tilskuddet påvirkes av en slik eventuell avvikling. En får krysse fingre for at spørsmålet aldri blir aktuelt og at Otto Homlungs påstand om at «*Spelet* vil fortsette til evig tid», var en sann spådom.

Nytt Stiklestadspel?

I 2019 laget Stiklestad Nasjonale Kultursenter v/tidligere direktør Turid Hofstad en forstudie: «Spel på Stiklestad mot 2030». Forstudien anbefalte bl.a. at det ble laget et forprosjekt for å utrede spørsmålet om eventuelt å få skrevet og produsert et nytt spel på Stiklestad om Olav Haraldsson/Olav den hellige. Planhorisonten var langsiktig: «Nytt spel forutsettes framført tidligst i 2025, og må være basert på en grundig kvalitetsvurdering – også opp mot nåværende spel.» Forstudien anbefalte også at *Spelet om Heilag Olav* settes opp på Stiklestad i 2030.

Forstudien ble ferdigstilt samme høst som styret for SNK gjorde det dramatiske vedtaket om å ikke sette opp *Spelet om Heilag Olav* i 2020, som omtalt ovenfor. Den konflikten som oppsto som følge av dette vedtaket, er nå passé, og SNK har nå vedtatt å opprette prosjektet «En levende spelarv på Stiklestad mot 2030», som forutsettes gjennomført i tett dialog med Verdal kommune, Okkenhaug-familien og Spelnemnda. Etter at den nye avtalen mellom SNK og Verdal kommune nå er klar, vil prosjektet bli gjennomført innenfor rammene av denne avtalen.¹¹

Dette prosjektet åpner for grundige analyser og vurderinger av potensialet både av *Spelet om Heilag Olav* og et eventuelt nytt Stiklestadspel.

Og vil dermed få stor betydning for:

Alle spels mors framtid

Er Alle spels mor liv fortsatt laga? er et av hovedspørsmålene i artikkelen.

Noen svar er gitt i artikkelen. I konsentrert form kan disse oppsummeres slik:

Spelet om Heilag Olav har fortsatt aktualitet i innhold, tematikk, konflikter og samtidsrelevans – men for å kunne omsette dette til et friluftsteater som griper publikum slik det gjorde i Alle spels mors storhetstid, forutsetter det regigrep som balanserer utforskning av manus og musikk i et formspråk innenfor samtidens estetikk med ivaretagelse av det som oppfattes som Spelets grunnverdier hos de mange tusener frivillige og publikummere som har blitt grepet av Spelet gjennom snart 70 år.

Lykkes en med dette, vil Alle spels mor fortsatt engasjere et stort publikum fordi det vil oppleves samtidsrelevant og samtidig være en viktig identitets- og kulturbyggende faktor for publikum og medvirkende – og slik fortsette å være en inspirasjonskilde for alle tilsvarende spel i Norges langstrakte land.

-
- ¹ «Alle spels mormor», artikkel av Yngve Kvistad i Stiklestad-bilaget i Trønder-Avisa 6.7.2013.
- ² Bernt Karlgård (1963): *Olsokspelet på Stiklestad* (Stiklestadnemnda), s. 3.
- ³ Roar Tromsdal (2014): «*Eg skal hjelpe med mitt, så langt eg kan*». *Profesjonell dugnad gjennom 60 år – Olsokspelet på Stiklestad* (Verdal kommune) s. 93.
- ⁴ Oversikt utarbeidet av tidligere kultursjef i Verdal kommune, Henrik E. Petersen.
- ⁵ Stiklestad Nasjonale Kultursenters billettstatistikk i årene 1992–2019. Mail fra SNK 1.4.2014 og 5.11.2021.
- ⁶ Mail fra Elden 08.11.2021.
- ⁷ Inkluderer Vandreteater i tid og sted.
- ⁸ «hidsig Trætte, Kiv, Strid; især i en Familie» ifølge Ivar Assens *Norsk Ordbog* frå 1918.
- ⁹ Roar Tromsdal (2014): «*Eg skal hjelpe med mitt, så langt eg kan*». *Profesjonell dugnad gjennom 60 år – Olsokspelet på Stiklestad* (Verdal kommune), s. 82.
- ¹⁰ Mail fra direktøren ved SNK 18.10.2021.
- ¹¹ Mail fra direktøren ved SNK 15.11.2021.